

БЪЛГАРКАТА В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

докторант Тодорка Кинева

Катедра „Икономическа социология”, УНСС

Анотация

Докладът разглежда актуални за съвременното общество проблеми, свързани със образователния, трудов и семеен статус на съвременната жена. Основните тематични акценти са свързани с образователното равнище на днешните българки, участието им в икономиката и статуса им в семейството – все проблеми, резултиращи върху здравословния баланс и разви-

тие на българското общество. На базата на статистическа информация е направен опит да се очертаят основните трансформации в образа на съвременната жена, както и да се щрихира един от наболелите проблеми на жените, а именно – ролевия конфликт между семейство и кариера.

Ключови думи: *трансформация, жени, роли, семейство, работа, образование, ролеви конфликти.*

Abstract

The report examines current problems of modern society, regarding education, employment and family status of the modern woman. Basic thematic focuses are related to the educational level of today's woman, their participation in the economy and their status in the family – all results over the healthy balance and development of

Bulgarian society. An attempt is made on the basis of statistical information to outline the main transformations in the image of the modern woman, as well as to outline one of the common problems of women, namely – role conflict between family and career.

Key words: *transformation, women, roles, family, work, education, role conflicts.*

„Гръбнакът” и главна опорна точка на множество анализи и изследвания, проведени от социолози, политолози, демографи, икономисти, психолози и историци е трансформацията и по-точно *обществената трансформация*. Процес, проучван и интерпретиран през призмата на специфични вектори и аспекти в изследователските полета на обществените науки. Но в какво точно се изразява и въплъщава трансформацията на обществото? В метаморфоза на структурата и функционирането на обществото; на икономическата и социална дейност и активност на хората; на социалните роли и функции на индивидите; на начина и качеството на живот. През последните години усилено се дискутира и духовната трансформация, породена и съпътствана от промените в ценностите, морала, поведенческите модели и културата на модерното информационно общество. Тези проекции и измерения са резултат както от взаимодействието на хората, така и от промяната на социалната среда, от общественото развитие като цяло.

Темата за половете, за жената и нейното равнопоставяне отново стават тематична рамка на множество дискусии, кръгли маси, семинари и проекти. Възобновеният интерес към тази проблематика бива продиктуван от новите обществени потребности и качествени изменения на обществото като система. Т.нар. „женски въпрос” се проявява на ново равнище, с нови акценти и с различен обхват, затова е необходим нов поглед и подход при изследване и решаване на „старите” проблеми, свързани с половото неравенство, социализация и пълноценна реализация на жените. Подход, при който позицията на жената в обществото бива изследвана чрез структурните промени в образователната и социализационна среда, в икономическата и професионална структура, в социално-груповата принадлежност и семейна памет, в законодателната регулация на обществения живот. В този ред на мисли темата за бъл-

гарската жена в началото на XXI в. – нейният образ, роли и функции, начинът ѝ на живот, труд и отход не могат да бъдат обяснени единствено и само с процеса на нейната еманципация и индивидуалните ѝ възможности за избор, защото промените имат наиндивидуален характер и са резултат от обществената трансформация.

Статусът, ролите и функциите на жените са неизменно обвързани и произтичат от структурните и функционални видоизменения на българското общество – както преди столетие, така и днес. Промени в финансово-икономическите, политико-правните, управленско-организационните, образователно-възпитателните и социалнопсихологическите условия в България са мощен трансформатор на обществения живот и развитие. Те поставят отпечатък върху ценностната и нравствена система на българите; върху системата от морални и културни модели, граничещи едновременно с традицията и с модерността; върху социалните роли и функции на половете; върху междуполовите отношения; върху изграждането/планирането на жизнените (краткосрочни и дългосрочни) стратегии, резултиращи върху демографските процеси в страната.

Обществото и общественото пространство-среда, от една страна, са проявление и огледало на семейството (като негов базов компонент)¹ – на промените в интимната и лична среда, в семейната структура и модел, в семейните отношения и нагласи на младите хора към създаване на семейство и раждане на деца. От друга страна, обществената среда и нагласи са основния генератор за динамика в брачността, за създаване и съхраняване на семейството, за социалната норма на раждаемост, за взаимоотношенията между съпрузите/партньорите, за демографските процеси в страната. Двете пространства-среда (семейната и публичната) представляват двете страни на „една монета“, двете полюсни сфери, от една страна, зависещи и привличащи се, а от друга – отблъскващи се поради противоречията и несъвместимостта между дейностите на хората в тях. Свързаността и влиянията между частното (лично) и публичното (обществено) пространство е главната причина съвременните българки да не се изследват като отделни, независими, несвързани и откъснати от обществените процеси, условия и отношения. Променящата се стратификационна структура и функционални зависимости в българското общество очертават контура на метаморфозирация се женски облик, проявяващ се чрез участие в обществения живот и осъществяване на възпроизводствените, трудови и социални функции на жената.

Образователно равнище на българката

В първото десетилетие на XXI в. образованието заема все по-важно място в житейския път на хората. То се превръща в базова инвестиция и мощен социално диференциращ фактор² при реализация и развитие на индивидите в професионалния и обществен живот. И това е разбираемо поради факта, че информацията, интелектът и познанието имат водеща позиция в съвременните развити и развиващи се общества. *Интелигентен растеж* е един от приоритетите на стратегията „Европа 2020“, свързан с икономика, основана на знанията, изследванията и иновациите. България, като член на Европейския съюз, следва да подобрява качеството на образованието, да издига образователното равнище на населението и да увеличи инвестициите в научноизследователската дейност.

В началото на XXI в. участието в труда до голяма степен зависи от образователното равнище на хората. Образователният статус на българите като цяло се подобрява. За това съдим от данните на НСИ относно образователната структура на населението в България на 7 и повече навършени години. Относителният дял на хората, завършили средно и висше образование се увеличава за сметка на намаляващия дял на тези с основно, начално и незавършено начално образование. От данните ясно се вижда, че най-осезаемо е покачването на висшистите в България, като към датата на преброяването през 2011 г. всеки пети българин е с висше образование.

Образователната структура на българите по отношение на висшето образование също бележи напредък. За това съдим от увеличението на завършващите образователно-квалификационните степени – професионален бакалавър, бакалавър и магистър, доктор. Нарастването е от 46 718 (общо мъже и жени), завършили висше образование през 2000 г. на 64 043 през 2011 г. Завършилите висше образование (бакалавър и магистър) жени са повече от

Завършили висше образование по образователно-квалификационна степен и пол						
	/процентът е изчислен на база – завършилите през съответната година/					
	Професионален бакалавър		Бакалавър и магистър		Доктор	
	Мъже	Жени	Мъже	Жени	Мъже	Жени
2000	27	73	36	64	59	41
2003	39	61	42	58	48	52
2006	35	65	40	60	47	53
2009	39	61	39	61	49	51
2011	37	63	39	61	45	55

Източник: НСИ. Текуща статистика. Образование и учене през целия живот – т. 3.6.1. Завършили висше образование по образователно-квалификационна степен и пол. Данни 2000-2011. Достъпно на <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23>

мъжете в разглеждания период – през 2011 г. от всеки 10 души, завършили университет – 6 са жени. Абсолютният брой на завършилите жени се увеличава (от 30 107 през 2000 г. до 39 128 през 2011 г.), но интерес представлява динамиката в процентното им отношение от всички завършващи. Завършилите степента „професионален бакалавър“ жени за едно десетилетие намаляват с 10% – от 73% през 2000 г. на 63% през 2011 г., за сметка на увеличаване дял при мъжете. При завършващите бакалавър и магистър съотношението през периода се измества само с 3% – в посока намаление процента на жените, или 61% от завършващите тези две образователно-квалификационни степени през 2011 г. са жени. Въпреки това изместване се убеждаваме, че над половината от завършващите висше образование всъщност са жени.

Интересна е динамиката в най-високата образователна и научна степен – доктор. През учебната 2000-2001 г. в страната се обучават 3 414 докторанта, като от тях 49,6% са жени. За сравнение, през 2011-2012 г. се обучават 4 703, от които 50,9% са жени. Повишеният интерес към тази степен, от една страна може да се обясни с необходимостта на висшите учебни заведения и научноизследователските центрове от преподаватели, асистенти, изследователи и научни сътрудници, и от друга – с повишения интерес на младите³. Най-предпочитана форма в периода 2000-2011 е редовната докторантура, като в нея се обучават около 45-55% от всички докторанти. Причини за предпочитане на тази форма са предоставяните права за ползване на студентски общежития, получаване на стипендии, права на докторантите да избират и да бъдат избирани в ръководните органи на университета и т.н.

Освен че расте абсолютният брой на обучаващи се за най-високата образователна и научна степен – „доктор“, расте и относителният дял на жени, придобиващи тази степен. Динамиката при завършващите докторантура и защитаващите дисертационен труд се движи в посока нарастване на жените, които успешно получават степента „доктор“. През 2000 г. 59% от придобилите образователната и научна степен „доктор“ са мъже, докато през 2011 г. забелязваме спад до 45%, за сметка на увеличаващия се дял на жените-доктори. През 2011 г. степента са придобили 638 души, от които 353 (55%) са жени. Тези данни показват стремежа и мотивацията на част от българските жени да получат високо, добро и достойно образование, чрез което да бъдат знаещи и интелигентни, реализиращи се в работата и професионалното си направление, заставащи на стартовата линия наравно с мъжете.

Българката в/извън икономиката – труд и заетост

В българската икономика през последните две десетилетия, вследствие на проведените реформи и преустройства, настъпиха промени в *секторната и отраслова заетост на населението*. Какво се случи? Промислеността и производството преотстъпват мястото си на пазарните и непазарни услуги – по данни на Евростат 39% от заетите лица в България работят на пазара на услугите, 22% са заети в непазарните услуги, в промислеността и строителството са ангажирани само 32% и в сферата на земеделието – 7% от всички заети лица. В същото време информационните и комуникационни технологии (ИКТ)⁴ се превръщат, от една страна, във фактор за иновативност, конкурентоспособност, креативност и мобилност на работната сила, и от друга – в двигател за икономическия резултат на производствените и управленски дейности в предприятията⁵. ИКТ опосредстват пътя на стоките и услугите, като се използват от самото им проектиране и дизайн до тяхното производство, съхранение, транспортиране, разпространение и реализиране на пазара. Благодарение на тези технологии, в България в обръщение навлезе електронната търговия, позволяваща на

Население на 7 и повече навършени години по степен на завършено образование						
	Неграмотни	Незавършено начално	Начално	Основно	Средно	Висше
1992	2,0	6,8	15,8	30,4	37,0	7,9
2001	1,8	5,8	12,5	27,4	37,9	14,1
2011	-	4,8	7,8	23,1	43,4	19,6

Процентите до 100 се допълват от нисова непосещавали училище

Източник: НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. Том I. Население/Книга 2. Демографски и социални характеристики. София, 2012, с. 28.

Заети лица през 2011 г. по сектор на заетост			
Сектор	България	Гърция	Румъния
Пазар на услугите (търговия, транспорт, финансови дейности)	39	43	26
Непазарни услуги (здравеопазване, образование, публична администрация)	22	27	16
Промисленост, включително строителство	32	18	29
Земеделие	7	12	29

Източник: Eurostat, Labour Force Survey, 142/2012 – 5 October 2012.

двигател за икономическия резултат на производствените и управленски дейности в предприятията⁵. ИКТ опосредстват пътя на стоките и услугите, като се използват от самото им проектиране и дизайн до тяхното производство, съхранение, транспортиране, разпространение и реализиране на пазара. Благодарение на тези технологии, в България в обръщение навлезе електронната търговия, позволяваща на

предприятия и фирми получаване на онлайн поръчки⁶ и закупуване на стоки и услуги по интернет⁷ – като възможности за всички, имащи достъп.

По думите на Алвин Тофлър – технологичната революция неизбежно води до социална революция. И в това се убеждаваме като проследим увеличението дял на услугите в българската икономика, големите потоци и циркулация на информация (която се разпределя, съхранява и използва ежедневно), масово навлизане на техниката и технологиите в живота на българите, покачващите се изисквания и прагове за необходими знания и умения за професионална реализация на хората. Всичко това променя, от една страна, производствените технологии и техника, изисквания към работната сила, фирмени и организационни политики, условия в работната среда, и от друга – ролевите очаквания, поведение, култура и нагласи на българите. А това ни накланя на мисълта, че българското общество постепенно навлиза в т.нар. информационно общество на Третата вълна⁸.

По данни от преброяване на населението през 2011 г. жените съставляват 51,3% от населението на България (което е 7 364 570). От икономически активното население в България (съставляващо 45,2%) – съотношението между икономически активните мъже и жени е 53:47. Тези пропорции се изменят по отношение на безработните, които са близо 15% от икономически активните – 57% от безработните са мъже и 43% – жени. Жените (над 15-годишна възраст) съставляват 56,5% от икономически неактивното население на България. В България равнищата на икономическа активност и заетост на жените са по-ниски от тези на мъжете, но въпреки това са близки – разликата не е драстична.

Работното време на българките е почти еднакво с това на мъжете. Средната продължителност на работната седмица в България за 2011 г., по данни на Евростат, е 40,9 ч. (при мъжете 41,0 ч., а при жените 40,8 ч.) – влизащо в нормите, регулирани от Кодекса на труда, установяващ седмичното работно време на 40 ч.

Един от наболелите проблеми, за който се алармира в общественото пространство, будещ неодобрение, е липсата на равнопоставеност на половете по отношение на доходите и по-точно това, че жените получават по-ниска работна заплата от мъжете в почти всички сектори на икономическите дейности. Официалните данни на НСИ потвърждават този проблем, като сочат, че за периода 2005-2010 г. средната годишна заплата на жените е по-ниска с около 18-20% в сравнение с тази на мъжете.

Икономическата активност/неактивност, доходите и работното време на българките са важен сегмент от обществените отношения и система, защото те пряко влияят върху икономическия и социален живот, върху законовото регламентиране и политики за равнопоставеност на половете, и приложението им в практиката. Поради това политиките за равни права и възможности особено в икономиката, свързани с достъп до труд, заетост и доходи са важни условия за постигане на равни възможности и в другите области⁹.

Българката в семейството – между патриархалната традиция и модерното общество

Продължава ли съвременната българка да изпълнява ролята в семейството, предопределени и дефинирани от традиционните патриархални модели и стереотипи или прави рязък завои в друга посока? За да отговорим на този въпрос, първо, трябва да изясним основните женски роли според традиционния патриархален модел. Той „постановава и позиционира” жената като *майка, съпруга и домакиня*. Това са трите основни роли, наложени и възприети от обществото чрез българската народопсихология и стереотипи, нагласи, ценности, морал и възпитание. Житейският път, ролята, статусът и функциите на българската жена преди индустриалната революция и зараждането на капитализма в България са опосредствани от българския бит и семейство – жената е предопределена и дори зависима от тях. Българката тогава е тази, изпълняваща едновременно три функции: първо, да ражда, отглежда и възпитава децата си; второ, да работи и да се грижи за домакинството и бита, и трето, да работи в семейното стопанство, магазин или работилница. В този период тя е съсредоточена и ангажирана изцяло в домашните и стопански грижи за семейството. Тя не е имала избор, не е била изправена пред дилемата „семейство или кариера” като съвременните жени, а е била задължена от общността, от рода и семейството, да съвместява трите си функции – българската жена е била, по думите на Михаил Мирчев, „рабо-

Население на 15 и повече навършени години по пол и икономическа активност			
към 01.02.2011			
	Мъже	Жени	Общо
Икономически неактивни лица	1 331 620	1 727 995	3 059 615
Икономически активни лица	1 753 233	1 576 450	3 329 683
• Заети	1 470 063	1 364 771	2 834 834
• Безработни	283 170	211 679	494 849

Източник: НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. Том I. Население/Книга 3. Икономически характеристики на населението. София, 2012, с. 35.

тешо същество”, което стриктно изпълнява трудовата и производителната си функция, от които е зависима.

Непритежаваща икономическа и житейска независимост, нямаща свобода и равни на мъжа права (познатите ни днес), вкарана в невидими коловози от полови стереотипи и норми, наложени от патриархалната нравственост – тя е принудена и задължена да спазва фамилените и общностни традиции. Раждаемостта при българките тогава е висока, поради липса на здравни грижи и висока смъртност на децата (и на майките също), както и насрещната необходимост от работна ръка за обработване на земеделските земи, за работа в работилницата или магазина. Жената бива наставлявана и контролирана от общността при избор на съпруг, сексуално поведение, изневяра, развод и т.н. Към това ни препращат и анализите на Иван Хаджийски, представящи някои ограничения пред жените¹⁰ в публичното пространство, където преобладават порядките за мъжка и женска част на масата (мъжки и женски отделения в театъра, църквата), за това, че двата пола не вървят заедно, защото жената винаги е с няколко крачки зад мъжа си и т.н. Независимо от това, водещата тенденция е равенството.

Ролята на жената да бъде майка, независимо от историческия етап на развитие, е призвание с екзистенциален характер, както за самата жена, за да се чувства пълноценна и изпълнила майчинския си дълг, така и за нейното семейство, род, общност и общество. Раждаемостта като демографски процес е зависим от множество фактори и процеси, развиващи се както в сферата на семейството и семейните отношения, така и в икономиката и платения труд, във възрастовата структура на населението, размера на родилните контингенти (жените във фертилна възраст), бъдещите родилни контингенти, управлението и социалните политики и др.

Настоящи и бъдещи фертилни контингенти

Раждаемостта като процес е в пряка зависимост от размера на фертилните контингенти (жените на възраст 15-49 г.). От данните на последните четири преброявания, проведени от НСИ, се забелязва прогресивно намаление на абсолютния брой на жените в детородна възраст (от 2 114 637 през 1985 г. до 1 671 887 през 2011 г.). Същевременно за 26-годишния период се забелязва спад и в процентното отношение на фертилните контингенти от всички жени в страната – от 47% през 1985 на 44% през 2011 г. 90% от раждаемостта се осъществява от жени на възраст между 15-34 г., това са активните родилни контингенти, чийто дял от всички жени във фертилна възраст също намалява, за да достигне през 2011 до 55%.

От съществено значение за възпроизводството на населението са бъдещите фертилни контингенти, т.е. момичетата на възраст от 0 до 14 г., които ще участват във възпроизводството на населението в бъдеще. Спадът или увеличението на децата под 15-годишна възраст влияе върху бъдещите фертилни контингенти и трудоспособно население на страната. По данни на текущата демографска статистика се установява, че абсолютният брой на момичетата под 15-годишна възраст намалява от 521 828 през 2004 г. до 475 942 през 2011 г. Само за 7 години броят им намалява с близо 45 900. Това от своя страна ще предизвика още по-голям спад на фертилните контингенти след години – сериозен демографски проблем, пред който България съвсем скоро ще се изправи.

Ражда ли българката, кога и колко?

Слава богу, българката в началото на XXI в. продължава да ражда. Но ражда все по-малко и в по-късен етап от живота си – процес, характерен за голяма част от развитите страни. Данните от текущата

Жени във фертилна възраст (15-49 г.) по години на преброяванията				
	През 2011 спада процентът на жените във фертилна възраст – 44%			
Години на преброявания	1985	1992	2001	2011
Фертилни контингенти	2 114 637	2 046 306	1 911 230	1 671 887
Общ брой жени	4 515 347	4 316 695	4 066 436	3 777 999

Източник: НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България 2011. Окончателни резултати. Достъпно на <http://censusresults.nsi.bg/CensusReports/2/2/R1.aspx>

Бъдещите родилни контингенти на България (момичета на възраст 0-14 г.)								
								
Години на момичета	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	32 731	33 304	34 186	34 652	35 906	37 494	34 598	32 049
1-4	129 324	130 583	132 404	135 951	139 219	142 588	146 847	136 106
5-9	156 169	155 959	156 436	159 924	163 042	163 445	165 337	156 044
10-14	203 604	189 304	178 780	167 134	158 606	155 540	155 028	151 743
Общо	521 828	509 150	501 806	497 661	496 773	499 067	501 810	475 942

Източник: НСИ. Текуща демографска статистика. т. 6.1.2. Население по области, възраст, местоживее и пол – период 2004-2011. Достъпно на <http://www.nsi.bg/otbasal.php?ot=19>

демографска статистика на НСИ показват плавно увеличение на раждаемостта и по-точно на регистрирания брой живородени деца в периода 2004-2009 г., но след това ясно контрастира драстичният спад. През 2011 г. живородените деца са с 4 667 деца по-малко от 2010 г. и 10 110 деца по-малко от 2009 г. Това драстично намаление на живородените деца само за 2 години е стряскащо само по себе си.

Дали причината е само и единствено икономическата и финансова криза, затиснала България и целия свят, или причината се крие другаде? През изминалото десетилетие се промени и възрастовата структура на раждащите жени. В слайда са посочени процентните изчисления на живородените деца по възраст на майките – отново за 7-годишния период от 2004 до 2011 г. Какво се забелязва? Осезаемо намалява процентът на деца, родени от майки на възраст 20-24 г. – от 31% през 2004 на 23% през 2011 г. Намаленият дял на ражданията от жени на 20-29-годишна възраст са за сметка на тези, попадащи във възрастова граница 30-39 г. – увеличава се процентът на децата, родени от жени на възраст 30-34 г. (от 16% през 2004 на 24% през 2011). Докато през 2004 г. само 4,7% от живородените деца са родени от жени на възраст 35-39 г., то през 2011 г. процентът достига 10, т.е. има двойно увеличение.

При средната възраст на майката при раждане на дете през първото десетилетие на XXI в. също се забелязва покачване с близо 2 години – от 25,8 г. през 2004 г. на 27,7 г. през 2011 г. Средната възраст при раждане на първо дете, за същия период също се повишава – съответно от 24,5 г. на 26,3 г. Покачването на възрастта при раждане е следствие от икономическите, социални и културни промени, настъпили в края на XX и началото на XXI в. в България. Тези промени са продиктувани от все по-бурно навлизания и масов процес на отложено раждане и майчинство сред българките. Част от причините за отлагане и раждане на деца могат да бъдат открити в стремежите на жените към: завършване на висше образование (за учебната 2011/2012 – 55% от студентите (български граждани) в бакалавърска и магистърска степен са жени); осигуряване на работно място, професионална кариера и реализация; достигане на добър материален стандарт и финансова стабилност, здрава съпругеска/партньорска връзка и т.н. Нарастващият брой на късни и повторни бракове също влияе. Но не трябва да забравяме, че с напредването на възрастта при жените се снижава фертилността, т.е. възможността за забременяване. Поради тази причина покачването на средната възраст на раждане не е обществено здравословна и полезна.

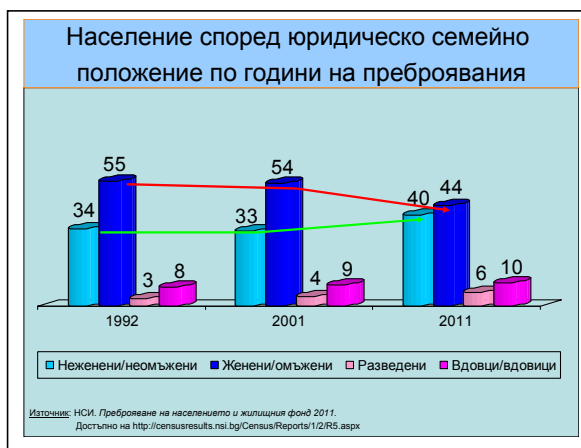
През последните две десетилетия в България се формира и утвърди тенденция към *извънбрачна раждаемост*, с всяка изминала година се увеличава относителният дял на извънбрачните раждания. Данните от текущата демографска статистика сочат непрекъснато намаление на брачните раждания, за сметка на извънбрачните, чийто относителен дял вече достигна до 56%¹¹. Повече от пет на всеки 10 бебета, родени през 2011 г., са извънбрачни. Фактор за този процес е изменената структура на населението по юридическо семейно положение между последните три преброявания на населението. Намалява дялът на омъжените/женени от 54% през 2001 на 44% през 2011 г., за сметка на увеличаващия се дял на лицата, несклучили брак – от 33% на 40%.

В съвременното българско общество се забелязва процес на разделяне на брака от родителството, за разлика от миналото, когато младата двойка първо сключва брак, а след това създава потомство. В началото на XXI в. бракът и родителството нямат силно причинно-следствен характер и връзка, защото обществените условия и отношения позволяват съществуването им отделно и независимо едно от друго. От графиката се вижда, че динамиката в съотношението между сключилите и несклучилите брак се осъществява през първото десетилетие на XXI в., а не в периода 1992-2001 г. Нараства броят на лицата, които живеят на съпругески начала и нямат сключен брак – масовизират се съжителствата без брак най-вече сред младите двойки. Този процес, характерен за немалка част от развитите страни

Живородени деца в България 2004-2011 г. по възраст на майката								
Години на майка	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Под 20 г.	15	14	14	13	13	13	11	11
20-24	31	29	28	27	26	25	24	23
25-29	32	32	32	31	30	30	30	30
30-34	16	18	20	21	22	23	24	24
35-39	4,7	5	6	7	7	8	9	10
40-44	0,8	0,8	0,8	0,9	1	1,2	1,4	1,6

Процентите до 100 се допълват от майките над 45 г. и неплоските

Източник: НСИ. Текуща демографска статистика, т. 1.2.3. Живородени деца по области, общини и възраст на майката – за период 2004-2011. Достъпно на <http://www.nsi.bg/otgavaal.php?tbl=19>

е подбуден от трансформиращите се семейни модели, стереотипи и модели за създаване на семейство, раждане и отглеждане на деца, от променената ценностна и морална система. Новият семеен модел се разпространява и утвърждава като предпочитан не само в градовете, но и в селата.

Интерес буди фактът, че в градовете, до 2009 г., по-голямата част от живородените деца са родени от жени, сключили брак, докато през 2010-2011 г. превес в градовете взима извънбрачната раждаемост. В българските села ситуацията за 2004-2011 е по-различна – по-голям е дялът на децата, родени от жени, неключили брак. Причината за това може да се търси както в разпростиращото се съжителство на семейни начала, така и в по-трудния начин за абортиране – поради икономически и морални причини. Тук обаче голямо влияние оказват и двойките от ромската етническа група¹² в селата, съжителстващи без брак, чийто интерес е насочен именно към този тип съжителство, при което биологичният баща не припознава детето си и майката бива регистрирана като самотна. Причината тази семейна форма да бъде предпочитана от ромската общност е социалното подпомагане на еднородителските семейства от държавата. Тенденцията към увеличаване на двойките, живеещи на семейни начала е процес, застрашаващ здравословния баланс между пълните и непълни семейства, рефлектиращ върху българското семейство и деца като цяло.

Непълни нуклеарни семейства

През последните десетилетия расте броят на непълните нуклеарни семейства на жените-майки, живеещи с никога невстъпвали в брак деца. Т.е. това са майките, отглеждащи самостоятелно своите деца, в отсъствие на съпруг или партньор. На слайда е представен профилът по семейно положение на майките – глави на семейство. Първо се забелязва, че за период от 26 г., от 1985 до 2011 г., непълните семейства на жените се увеличават с близо 46%. Второ, почти двойно се увеличават непълните семейства на омъжените жени – от 15 896 през 1985 г. на 32 538 през 2011. И третото увеличение, което има най-драстични последици, се забелязва при жените, които не са омъжени – ако през 1985 г. 4 349 от самотните майки са били неомъжени, то през 2011 г. техният брой е 48 955. Причините за това нарастване отново кореспондират с увеличеният дял на двойките, живеещи без брак; с еманципираните, образовани и интелигентни български жени, твърдо решени да отгледат и възпитат децата си (без подкрепата на съпруга/партньора), както и с немалкия брой жени от ромски произход, обявени за еднородителски семейства, получаващи социални помощи.

Въпреки икономическите и социални трудности в България, жените продължават да изпълняват майчинския си дълг, дори с твърде високата цена – сами да полагат грижи, отглеждат, възпитават и издържат децата си. Въпросът дали увеличеният дял на извънбрачните раждания и на самотното майчинство влияе и как по-точно върху възпроизводството на качествено население (физически и психически здрави бъдещи поколения) подлежи на специално изследване.

Ролеви конфликт между семейство и кариера

У съвременната българка продължава да се забелязва стремеж и усилия за съчетаване и постигане на баланс между ролите: първо, в семейството, където трябва да бъде майка, съпруга и домакиня, и второ, в трудова-професионалната си дейност, да работи извън дома, да се стреми към професионално и личностно развитие, да прави кариера. Действително, на съвременната жена й се налага да покрива по-високи критерии по отношение на платен и неплатен труд, поради покачващите се прагове на образователно равнище, нови професии и квалификации, знания и умения, поради икономическата необходимост на семействата и др. Но въпреки че днешните жени имат по-високо образование, възможности за икономическа и социална самостоятелност в сравнение с жените от миналия век, налице е проблем, формулиран като ролеви конфликт¹³ между семейството и кариерата – това е болестта и болката на съвременната жена. Този конфликт я поставя в трудно преодолима ситуация, в ко-

Непълни нуклеарни семейства на жените-майки и семейното им положение				
МАЙКИ, живеещи с никога невстъпвали в брак деца				
Семейно положение	1985	1992	2001	2011
Неомъжена	4 349	7 378	24 703	48 955
Омъжена	15 896	34 949	41 557	32 538
Вдовица	65 265	70 240	87 038	90 705
Разведена	86 059	83 529	86 941	79 127
Общо	171 569	196 096	240 239	251 325

Източник: НСИ, данни от Преброяване на населението от 1985, 1992, 2001, 2011.

ято тя става уязвима, дори до известна степен зависи от помагачите близки и родители или дори от държавата, защото трудно съвместява спектъра от множеството роли.

Жените в трудоспособна възраст през 2011 според НСИ са 2 173 285 души или 57,5% от всички българки. Ако немалка част от тях са разпънати и изправени пред този ролеви конфликт, то жизненоважно е преодоляването му, тъй като застрашава устойчивостта и здравословния баланс в обществото.

Съществуващият ролеви конфликт трудно може да бъде преодолян на индивидуално равнище, защото съвместяването на ролите не зависи само и единствено от личностните качества, способности, образование и професия на жената. Балансът е възможен тогава, когато има връзка и взаимодействие на фактори от индивидуално, институционално, организационно и национално равнище. Факторите, влияещи върху успешното съчетаване на двете сфери (семейство и кариера) са както човешкия и социален капитал, така и политиките на икономическите организации и държавата. Увеличаване на размера на обезщетенията за майчинство, детски надбавки и помощи, създаване на гъсти мрежи от детски ясли и градини, почасова и временна заетост, гъвкаво работно време и др. мерки са само част от условията, които ще спомогнат на жените по-лесно да изпълняват ролите си и да избегнат ролеви конфликти.

Ролеви противоречия между личната (семейна) и публична среда не са характерни само и единствено за съвременното общество, те не са възникнали днес, а съпътстват поколенията от десетилетия. Различен е, обаче, интензитетът на движението им, посоката и влиянието на конфликта върху раждаемостта, брачността, родителството, семейните модели, върху възпроизводството на хората като цяло. Ролеви конфликти трансформират поведенческата, възпитателна и социализираща функция на българките по посока на пренебрегване на репродуктивната и възпроизводствена функция за сметка на трудово-професионалната дейност, на увеличаващото се време и усилия за платен професионален труд и кариера.

Вместо заключение

Промените и трансформациите в българската икономика, образование и наука, технологии и техника, обществено управление биват главните модератори и проектантите на възпроизводството на хората. Свидетели сме и преки участници на преустройството на потребностите, нагласите, ценностите и морала на българите по отношение на семейството и работата – като начин на живот и труд. Преустройство, което бива диктувано и дори налагано от ускорението и динамиката, което глобализацията и общественото развитие установяват.

През първото десетилетие на XXI в. ставаме свидетели първо, на нарасналото образователно равнище на жената, даващо ѝ възможности за равен, на мъжа, старт в професионалното развитие; второ, на икономическата активност и ангажираност на българките, подпомагачи нейната, отчасти, икономическа и социална независимост; трето, на нарастващите съжителства на семейни начала сред младите хора, кореспондиращо с променените нагласи към институцията на брака; четвърто, нарастване на извънбрачните раждания – като следствие от несклучване на брак и увеличаване брой разводи на хора от различни възрасти; пето, на нарастващия брой семейства, състоящи се от един родител и дете, шесто, нарастване делът на младите, нежелаещи създаване на семейство и деца. Дали тези последици са резултат от ролеви конфликт на жените между семейството и кариерата или има други водещи причини, заслужава отделно изследване и анализ.

Цитирания и бележки

¹ Виж *Национална стратегия за демографско развитие на населението на Република България (2012-2030)* – актуализирана, с. 93.

² Виж *Стоилова, Румяна. Образователни неравенства. В: Пол и стратификация...*, с. 88-144.

³ Вследствие от сравнително добри условия, предлагани в трите форми на обучение на докторантите – редовна, задочна и самостоятелна.

⁴ Имат се предвид начините и средствата за обмен на информация – компютърен софтуер и хардуер, мобилни телефони, сателитни системи, компютърни мрежи, медии, услуги и техните приложения и т.н.

⁵ Предприятията в България (с над 10 заети в тях) с достъп до интернет са се повишили с близо 25% – от 61,8% през 2004 г. на 86,9% през 2011 г. Данни от НСИ, 02.09.2012 – <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=17&a1=2422&a2=2423&a3=2424#cont>

- ⁶ Относителният дял на предприятията, получаващи онлайн поръчки е още твърде малък – 6,7% (от предприятията, имащи достъп до интернет) през 2011. Данни от НСИ, 02.09.2012 – пак там.
- ⁷ Интересен е фактът, че през 2011 г. близо 12% от предприятията (с над 10 заети в тях) закупуват стока или услуга онлайн. Т.е. предприятията повече потребяват онлайн, отколкото да предоставят стоки или услуги. Данни от НСИ, 02.09.2012 – пак там.
- ⁸ Термин, въведен от Алвин Тофлър за общество, в което заетите в сферата на услугите надвишават тези в производството, компютърната техника масово навлиза в употреба и се осъществяват множество открития в медицината, физиката и т.н.
- ⁹ Владиминова, Катя. *Политиките за равни възможности на мъжете и жените в икономиката...*, pp. 42-44.
- ¹⁰ Хаджийски определя целта на тези ограничения като: съхраняване и опазване на половата нравственост на българите, нецелящи унижение и подценяване на българските жени.
- ¹¹ По данни на НСИ от Преброяванията на населението – относителният дял на извънбрачната раждаемост се увеличава от 19% през 1992 г. на 42% през 2001, за да достигне 56% през 2011 г.
- ¹² Данните от последните две преброявания на населението сочат, че през първото десетилетие на XXI в. около 45-46% от ромите живеят и са съсредоточени в българските села.
- ¹³ Напрежение и конфликт между съвкупността от роли на жените и несъвместимостта между някои от тях.

Използвана и цитирана литература

1. Владиминова, Катя. *Политиките за равни възможности на мъжете и жените в икономиката*. International virtual journal MTM, Year III, Issue 7-8/2009, pp. 42-44.
2. МТСП. *Национална стратегия за демографско развитие на населението на Република България (2012-2030)* – актуализирана.
3. Стоилова, Румяна. *Пол и стратификация*. Сиела, София, 2012. Стр. 316.
4. Тофлър, Алвин и Хайди. *Новата Цивилизация. Политиката на Третата вълна*. Военно издателство, София, 2002. Стр. 120.
5. Хаджийски, Иван. *Бит и душевност на нашия народ*. Ун. изд. „Св. Климент Охридски”, София, 1995. Стр. 592.
6. Eurostat, *Labour Force Survey*, 142/2012 – 5 October 2012.
7. НСИ. Данни от:
  - *Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България 2011*. Окончателни резултати. Достъпно на <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R1.aspx>
  - *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том I. *Население*., Книга 2. *Демографски и социални характеристики*. София, 2012.
  - *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том I. *Население*., Книга 3. *Икономически характеристики на населението*. София, 2012.
  - *Текуща демографска статистика*. Достъпно на <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=19>
  - *Текуща статистика. Образование и учене през целия живот*. Достъпно на <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23>